

A háborús paktumtól a keleti Svájc tervezetéig A nemzetiségi kérdés az első világháború magyar kormányzati politikájában*

Szarka László

From Wartime Pacts to the Plan of Eastern Switzerland. The Nationality Question in the Policy of the Hungarian Government during World War I

Abstract

The study presents the concepts of the Hungarian government's policy towards non-Hungarian national communities in the multi-ethnic Hungarian Kingdom during World War I. Prime Minister István Tisza did attempts to deal especially with the Romanian National Party and with the representatives of the Romanian national churches within a so-called wartime pact. War events were related to the Ruthenian, Romanian and Serbian ethnic regions of Hungary as well as the Kingdom of Croatia. The military conflict during the War in Transylvania in 1916 had a negative impact on the search for common practices in national politics. The internal problem solving possibilities were eliminated in the last year of the war. The government of Mihály Károlyi was looking for a provisional solution in the form of territorial autonomy and the "Helvetisation" of ethnic regions, after November 1918.

Key words:

East-Central Europe, War-nationalism, World War I, Nationality Conflicts, Transylvanian War 1916, "Eastern Switzerland"

Kulcsszavak:

Közép-Kelet Európa, háború-nacionalizmus, első világháború, nemzetiségi ellentétek, 1916-os erdélyi háború, "Kelet-Svájc"

A magyar, szlovák, szerb, horvát és a román nemzeti történeti narratívában az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezéssel elkezdődött dualizmus kora teljesen eltérő képet mutat. Ez jórészt azzal függ össze, hogy már a kortársak is sok tekintetben ellentétesen ítélték meg a kor nagy modernizációs teljesítményeit – az iparosítást, vasútépítést, város- és iskolafejlesztést, az egészségügyi és szociális helyzet javulását –, illetve a nemzetiségi társadalmak és a soknemzetiségű magyar állam nem magyar társadalmainak emancipációs törekvéseit. A korszak egyik ritka önkritikus szlovák elemzésében az 1905–1910 között készült művében Ján Lajčiak igyekezett reális képet adni a 20. század eleji magyarországi nemzetiségi társadalmak helyzetéről. Szerinte a szlovákság maga is felelős volt saját nemzeti kultúrájának háttérbe szorulása, a szlovák nyelv térvesztése miatt (Lajčiak 2007, 52–54). Mindazonáltal egyértelművé tette, hogy a soknemzetiségű Magyarország nem magyar népeinek emancipációs igényeit a korszak magyar nemzetállami politikájában felerősödött asszi-

* A tanulmány a Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben c. K 113004 számú OTKA-kutatás keretében készült.

milációs trendek eleve illuzórikussá tették. „Szlovákia ma egy olyan országban él, ahol a politikai hatalmat az a nemzet tartja kezében, amely származását, nyelvét és karakterét tekintve teljesen idegen és Szlovákiával szemben ellentétesen viseltetik. Ez a nemzet a maga kíméletlenségével és politikai hatalmával a szlovákságot éppúgy asszimilálni akarja, mint Magyarország többi nem magyar nemzetiségét is.” (Lajčiak 2007, 54)

Hasonlóan kritikus képet rajzolt Vasile Goldiș, a magyarországi országgyűlés ellenzéki román képviselője (Goldiș, 1912, 30). Ő azonban, miközben élesen bírálta az egymást követő magyar dualizmus kori kormányok nemzetállami asszimilációs törekvéseit, magabiztosan sorolta fel a 2,8 milliós erdélyi és kelet-magyarországi románság egyházi autonómiák égisze alatt kiépült intézményeit. Goldiș szerint a nemzetiségek „rövid idő alatt elég jelentős polgári osztályt és intelligenciát produkáltak. A nem magyar nemzetiségek egyházai is majdnem minden községben népiskolákat állítottak fel. [...] És körülbelül ugyanígy fejlődtek a többi nemzetiségek is. A nemzeti öntudat e népeknél is mind szélesebb rétegekben ver gyökeret, s ma alig van már például román falu, ahol ne olvasnának román újságot.” (Goldiș, 1912, 30) Két évvel a világháború kirobbanása előtt úgy látta, hogy a magyarországi románság nemzeti öntudata kellőképpen erős ahhoz, hogy saját autonómiáját követelve egyenrangú része lehessen a poliglott Magyarországnak. Az 1890–1910 közötti magyarországi népszámlálások adatai alapján közel 2 milliós magyarosodási többletet kimutató asszimilációs folyamatok megítélésében ma sincs egyetértés az érintett nemzetek történetírásában (Katus 1988, 193–200).

A kiegyezés fél évszázados korszakát magyar részről szinte kizárólag a modernizációs sikerek évtizedeinek, a nyugat-európai jóléti mintákat meghonosító boldog békeidőknek, nem magyar részről viszont a nemzetiségi elnyomás korszakának tekintették. Az 1914-ben kirobbant Nagy Háború a dualizmus kori nemzetiségi ellentéteket egészen új, nemzetközi dimenzióba emelte. Az 1913–1915-ben Tisza István magyar miniszterelnök által kilátásba helyezett nemzetiségpolitikai paktumok helyett a háborús években felerősödtek a nemzetiségi autonómia- és kiválási törekvések, a csehszlovák, délszláv és román emigrációk közvetítésével a Monarchián és Magyarországon kívüli megoldások, egységtörekvések egyre gyakrabban nagyhatalmi támogatásra találtak. Mindez oda vezetett, hogy a világháború utolsó évére, s még inkább a háborút követő hónapokban megszűnt a közös állam fenntartásának és a megegyezéssel béke kialakításának a lehetősége.

A mai szaktörténeti elemzésekbe is beszűrődnek azok a korabeli magyar–román, magyar–szlovák viták, amelyek Romániának az antant oldalán való 1916. évi hadba lépésével, a Masaryk vezette csehszlovák emigráció államalapító törekvéseivel és a Magyarországgal szembeni területi követelésekkel összefüggésben már 1916–1917-ben meghatározták a nemzetiségi kérdések kezelését. A nemzetközi történetírásban a balkáni nemzetállamok létrejötte és a dualizmus kori magyar nemzetállami törekvések minden eltérése és ellentéte

ellenére ugyanabba a jelenségkörbe tartoznak. Kérdés, lehet-e a történeti magyar állam népeinek az 1914–1920 közötti konfliktusait a nemzeti megközelítések elsődlegessége mellett ebben a másik, nemzetközi, transznacionális értelmezési mezőben is elemezni. A viszály forrása természetesen Felső-Magyarország, Délvidék és Erdély, illetve a magyarok, szlovákok, rutének, románok, szerbek, szászok, svábok, zsidók, örmények és más nemzetiségek által vegyesen lakott felsorolt területek kérdése volt. Alábbiakban a korabeli Felső-Magyarország, illetve Erdély jogállásával kapcsolatos kérdéseket vizsgáljuk röviden, majd az első világháború előtti és a világháború kirobbanását követő nemzetiségi paktumtárgyalások tartalmát, majd Románia hadba lépésének erdélyi vonatkozású előzményeit és következményeit elemezzük. Végül az 1918. októberi–novemberi végjáték alternatíváit villantjuk fel.

Felső-Magyarország és a szlovák nemzetépítés

Az újkor évszázadaiban Felső-Magyarország folyamatosan változó, mindig is nehezen körülhatárolható, többjelentésű fogalomnak számított. Csak 1867 után vált az ország északi, jórészt szlovákok által lakott megyéivel körülhatárolt területté, az ország egyik nemzetiségi régiójává. A kor magyar kézikönyve Felső-Magyarország fogalma alatt „Magyarország felső vidékét”, nevezetesen a Duna bal-, illetve a Tisza jobb parti „megyéit értette (Pallas Nagylexikon, 1897, 7. köt.). Jellegadó tájféldrajzi sajátosságai mellett hét nyelv és dialektus (a szlovák, keleti szlovák, magyar, német, rutén, goral, jiddis), valamint a hat vallás (katolikus, görög-katolikus, evangélikus, református, görögkeleti, izraelita) részben egybefonódó, részben egymástól elhatárolódó jelenléte, együttélése jellemezte (Frisnyák 1998, 115–132; Podhradszky 1924, 8–12).

A dualizmus kori etnikai folyamatok közt egyszerre voltak jelen a történeti multikulturális, a szegregációs, az erőteljes akkulturációs és asszimilációs folyamatok, kontaktusjelenségek és konfliktusok. Mindez nemzeti értelmezésekben általában etnocentrikus megközelítéseket eredményezett. 1878-ban a felvidéki magyarosítás programját meghirdető Grünwald Béla az állam erejével, különösen a megyei adminisztráció és az iskolai magyarosítás eszközeivel akarta megtörni a szlovák nemzetépítő törekvéseket (Kocsis 2011, 43–45). A tényleges nyelvváltást azonban kimutathatóan nem az állami politika, sokkal inkább a tömeges belső vándorlás, az urbanizációs és az iparosodási folyamatok okozták. A korabeli szlovák szerzők és sokáig a szlovák történírók többsége is elsősorban a *grünwaldizmus* hatását, a szlovákság „erőszakos elmagyarosítását” emelte ki. Újabbán Roman Holec felülbírálta ezt a szlovák közgondolkodásban máig erősen jelen lévő mítoszt. Azt hangsúlyozza, hogy „a programszerű magyarosítás a szlovákság önvédelmi reakcióit váltotta ki és akaratlanul is hozzájárult ahhoz, hogy határozott körvonalakat kapjon a szlovák nemzeti identitás” (Holec 2011, 135).

Ennek a 14 – Unggal együtt 15 – megyényi felső-magyarországi térnek a kiegyezés kori viszonyrendszerét alapvetően meghatározta az a tény, hogy

az 1868. évi XLIV. sz. nemzetiségi törvény 20 százalékos népességarányban jelölte meg a nyelvhasználati jogok érvényességének alsó küszöbértékét. Ez azt jelentette, hogy az 1880–1910 között 11 abszolút, illetve relatív szlovák többségű megyében, továbbá Nógrád, Gömör és Abaúj-Torna megyékben és járásaik, községeik jelentős részében a szlovák nyelv törvényes közigazgatási, bírósági, oktatási használata elvben engedélyezett volt. Sok közös vonás, jelenség mellett érdekes különbségek jelzik az etnikai térkijelölésnek és a korabeli magyar nemzetállam térségi törekvéseinek az összetett felső-magyarországi hátterét. Közös vonásnak számít a Vág-völgyhöz kapcsolódó északnyugati, továbbá a Garam- és az Ipoly-menti középső, valamint a Tisza vízgyűjtőjéhez tartozó keleti részben az egész felsővidéki teret keletnyugati irányban átszelő magyar–szláv nyelvhatár, vagy etnikai választósáv jelenségegyüttese (Nagy 2003, 22–45).

A nyugati és keleti szlovákság közül az előbbi vált a szlovák nemzetépítés szempontjából fontosabbá, kivált azért, mert a Garam-menti, egykori alsó-magyarországi megyék és városok, különösen Hont, Nógrád és Zólyom, Gömör szlovák települései mindig is szervesen együttműködtek a nyugati, északnyugati nemzeti központokkal, a katolikusok Nagyszombattal és Trencsénnel, az evangélikusok Turócszentmártonnal, Liptószentmiklóssal és Rózsaheggyel. Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén, illetve a mai Kárpátalja Ung és Ugocsa megyei ruszin–szlovák vegyes zónáját is érintő keleti szlovákság az Árvától Sárosig húzódó szlovák–lengyel dialektust beszélő goralkéhoz hasonló, de annál jóval nagyobb létszámú és több problémát is jelentő regionális nyelvi-kulturális minőséget teremtett.

A háborús magyar kormány és az egész Monarchia úgynevezett közös kormányának erős embereként gróf Tisza István viszonylag korán felismerte a cseh–szlovák egységtörekvéseknek és a Masaryk vezette emigráció által szorgalmazott csehszlovák államalapító céljainak a kockázatait. Már 1914 őszén megpróbálta befolyásolni a Matúš Dula vezette Szlovák Nemzeti Párt (SZNP) elnökségének magatartását. A határrendőrségi közeg felhasználásával igyekezett megnyerni a szlovák politikusokat a kormánnyal való egyeztető találkozóra, de ez a kísérlete éppúgy kudarcba fullt, mint a cseh–szlovák orientációjú szlovák politikusok elszigetelésére tett próbálkozásai (Szarka 2011, 198–218). Míg a két orosz betörést követően a leggyengébb magyarországi nemzetiségi mozgalommal, a parlamenti képviselő nélküli ruténokkal egyházi vonalon sikerült kapcsolatba lépnie, a turócszentmártoni elszigeteltségükben élő SZNP politikusok az utolsó háborús év tavaszáig látszólag hűek maradtak a háború kirobanásakor meghirdetett passzivitás-politikájukhoz (Vörös 2009, 79–105).

Az Erdély-kérdés változó tartalma

Erdélynek a Magyar Királysággal több mint 300 évvel való újraegyesülését, s Monarchián belüli új államjogi helyzetét, az 1868. december 7-én szentesített XLIII. számú egyesülési törvény szabályozta. A törvény megerősítette az 1848.

évi VII. számú uniós törvény érvényességét, amely húsz évvel korábban a „Magyar Koronához tartozó Erdélynek Magyarországgal egy kormányzás alatti teljes egyesültét, nemzetegységét és jogazonosságát” mondta ki. Az egyesülési törvény tehát Erdélyre vonatkozóan az igazságszolgáltatás, a telek- és sajtóügyek, a választójog, néhány egyéb terület átmeneti szabályozását leszámítva az egységes magyarországi joghatóságot terjesztette ki. A nemzetiségi egyenjogúságról, valamint a görögkeleti felekezetről szóló 1868. évi törvények pedig részleteiben is szabályozták az erdélyi nemzetiségek és vallások jogállását. Nemzetiségi vonatkozásban az egyéni jogokat, felekezeti tekintetben a testületi autonómiákat garantálta a két törvény.

Ezzel együtt az unió újbóli törvényesítése során esély sem volt Erdély bármifajta közigazgatási, területi autonómiájának biztosítására. Ezért többen is a magyar politikai elit beolvasztási szándékát bírálták. S ez volt az oka annak is, hogy a román és a szász kérdésben ekkortól kezdve kibékíthetetlennek bizonyult belpolitikai ellentétek keletkeztek. A törvényi szabályozás fő vonalaiban az osztrák–magyar kiegyezést követően a dualizmus egész időtartamára érvényes maradt, mint ahogy a Román Nemzeti Párt programjában is, bár a századforduló idején háttérbe szorulva, de fennmaradt Erdély autonómiájának igénye (Pál 2010, 223–238).

Az osztrák–magyar dualizmus korának ötven éve annak az alapvető ellentmondásnak a jegyében telt el, amely a románságnak Erdéllyel kapcsolatos autonómiaigénye, illetve a magyar politikai integritást minden deklarált egyenjogúsági elv elébe helyező uniós magyar politika között húzódott. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a görögkeleti román és szerb egyházak autonómiája a Magyar Királyság keretei között jóval kedvezőbb oktatási, kulturális lehetőségeket biztosított, mint a hasonló egyházi autonómiával nem rendelkező szlovákok, rutének, svábok esetében (Hitchins 1999). Ezzel együtt tény, hogy az erdélyi és kelet-magyarországi román nemzeti mozgalom számára az 1868. évi nemzetiségi törvényben rögzített, egységes magyar politikai nemzet doktrínájával azonosított magyar nemzet- és állameszme – a többi magyarországi nemzeti-séghez hasonlóan – elfogadhatatlannak bizonyult (Pál 2010, 233–235).

Külpolitikai kérdésként Erdély ügye a keleti válság óta fontos témája volt az Osztrák-Magyar Monarchia és a Román Királyság közötti kapcsolatokban és különösen Németország, illetve Oroszország részéről folyamatos volt az érdeklődés a román és a magyar kormányok erdélyi politikája iránt. A német–osztrák–magyar kettős szövetséghez csatlakozó és a központi hatalmak szövetségének részévé vált Román Királyság hosszú időn keresztül haszonélvezője volt Berlin, Bécs és Budapest támogatásának (Volkmer 2000, 351–360).

Belpolitikai tekintetben viszont az erdélyi, bánági, kelet-magyarországi magyar–román viszonyban a kiegyezés fél évszázada alatt számos konfliktus alakult ki, például a politikai választások, a valláspolitikai, a nyelvhasználat, a sajtó vagy éppen a parlamenti politikálás területén. A passzivisták és aktivisták irányzatok

küzdelme a 20. század elején ismételt felvetette az autonómia kérdését, de a Román Nemzeti Párt 1905. januári nagyszebeni választói gyűlésén már nem tekintette az autonómia megadását elengedhetetlen feltételnek. Helyette a magyarországi román nép államalkotó egyéniségének elismerését és alkotmányos fejlődésének közjogi intézmények általi biztosítását kérte (Katus 1978, 1031). Hosszabb idő után a Ferenc Ferdinánd körül kialakult „Műhely” előmunkálatainak részeként írott munkájában Aurel C. Popovici román politikus vetette fel 1906-ban az etnikai alapú föderalizálást mint az egész Monarchia, s azon belül Magyarország és Erdély államjogi rendezésének kívánatos módját. Tervezetében a magyarországi nemzetiségek közül a szlovákok, rutének, szerbek, románok, erdélyi szászok számára is külön nemzeti területek kialakítását tartotta szükségesnek (Popovici 1906).

A magyar kormány 1913–1914-ben, majd a második háborús évben is többször nekifutott annak, hogy a Román Nemzeti Párt (RNP) vezetőivel, illetve román történelmi egyházak püspökeivel valamilyen új modus vivendit alakítson ki. Gróf Tisza István másodszori miniszterelnökké történt kinevezését követően, 1913 októberében folytatta az 1910-ben Ion Miho „aktivista” román politikussal és a görögkeleti román püspökökkel elkezdett nemzetiségi tárgyalásait. Az 50 parlamenti mandátumért, oktatási, kulturális engedményekért azt várta volna el, hogy ezt a paktumot a nemzetiségi kérdés tartós vagy végleges megoldásaként ismerjék el a román vezetők. Ezt azonban ők ekkor és az 1914. szeptemberi újabb ajánlatot is elutasították, illetve érdemben nem válaszoltak rá (Szász 1986, 1678–1689).

Ennek a paktumpolitikaként emlegetett folyamatnak a lényege a román parlamenti képviselőket radikális növelése, a nyelvi, oktatási jogok és az egyházi autonómia megerősítése lett volna. A sikertelen tárgyalások oka részben a Tisza István elképzelt korlátozott engedményeken alapuló paktumpolitika szűkös, elégtelen mozgástere volt, részben a magyar politikai elit többségének elutasító magatartása minden nemzetiségi kompromisszummal szemben. Ugyanakkor a Román Királyságban a Balkán-háború során a nemzetegyesítési, irredenta törekvések felerősödése volt (Szász 2016, 109–118).

Erdély jogállására vonatkozóan a 19. század utolsó harmadában öt egymásnak jórészt ellentmondó megoldási lehetőség körvonalazódott. A kossuthi emigráció dunai konföderációs tervezete az önkéntes regionális államközösségben látta az optimális megoldást. Egy másik markáns elképzelés Erdély államjogi különállásának közigazgatási, területi autonómia formájában való fenntartását jelentette; ez az 1860-as évtized fő román törekvése volt, amely az RNP programjában változó intenzitással volt jelen. Erdély és Magyarország egyesítése ezzel szemben a kiegyezést megkötő magyarországi magyar és az 1848-as pozíciókat őrző erdélyi magyar elitek többségének akaratát tükrözte. S végül a nemzetiségi viszonyok összetettsége miatt Erdélynek a svájci mintára elképzelt kantonizációját, illetve a föderalizmus különböző technikáit is meg kell említenünk. Ez először az erdélyi, vajdasági román, illetve szerb értelmiségben

fogalmazódott meg az 1860–1870-es években. A Monarchia, s azon belül Magyarország és Erdély federalizálása a svájci megoldás kelet-közép-európai változata lehetett volna. Ez a koncepció a Ferenc Ferdinánd trónörökös által kívánatosnak tartott egységes Monarchia, azaz egyfajta *Gesamtstaat* keretei közt a nemzeti területek különválasztásával próbálta volna elejét venni a belső etnikai, nemzetiségi feszültségeknek, rivalizálásoknak. A „keleti Svájc” eszméje a korszak végén, 1918-ban Jászi Oszkár Dunai Egyesült Államok tervezetében is megjelent. Az 1914–1918 közötti világháborús periódusban szinte minden felsorolt opció megjelent. Más kérdés, hogy végül a hatodik, győztes változat, a többségi nemzetek köré szervezett nemzetállami megoldás kapott nagyhatalmi támogatást és legitimitációt a Párizs környéki békeszerződésekben.

Az Erdély-kérdés bel- és külpolitikai felértékelődése

Milyen változásokat hozott a világháború záró szakasza az Erdély-kérdés magyar, erdélyi román és romániai kezelésében. A Monarchia a területi status quo, azon belül Magyarország a Monarchia dualista berendezkedésének a fenntartásában, a Birodalom és a Magyar Királyság etnikai összetételének megőrzésében, új szláv vagy más nemzetiségek növekedésének a megakadályozásban volt érdekelt, s Tisza ezért ellenezte a Szerbiával, majd a Romániával kapcsolatos annexiós terveket. A második Balkán-háború román és szerb sikerei azonban azt is jelezték, hogy a két szomszéd állam nemzeti integrációs, területbővítési törekvései, tervei új szakaszba érkeztek. Aligha véletlen, hogy 1913-ban még a magyar miniszterelnök is támogatta a Szerbiával szembeni a preventív katonai akció beindítását.

Ugyanekkor Románia háborúba való bevonása vagy legalább semlegességének megtartása érdekében is felmerült az erdélyi változtatások szükségessége. Czernin bukaresti osztrák–magyar követ szeptember 7-i táviratában már nemzetiségi engedményeket sürgetett a magyar kormány részéről. Az oroszok által Bukarestnek Erdély fejében felajánlott szövetség ellensúlyozására Berlinben és Bécsben is sokan szükségesnek látták, hogy Tisza nagyszabású erdélyi engedményeket helyezzen kilátásba. Czernin Erdély „külön politikai státútumának”, azaz autonóm jogállásának elismerését alkalmasnak tartotta volna arra, hogy Románia ne lépjen szövetségre az antanttal, hanem éppen ellenkezőleg, a háború második évében végre szövetségesei oldalán avatkozzon be a háborúba (Tisza 1924, 126–127). A magyar miniszterelnök azonban úgy látta, hogy a románokat a legnagyobb engedmény nem győzi meg; ha azt látják, hogy az antant győzelemre áll, hozzájuk fognak csatlakozni.

Ezzel együtt a német kormány és hadvezetés komolyan vette az Erdélyre vonatkozó román kívánságot és 1915–1916-ban többször is megfogalmazta követelését a magyar kormány felé, amennyiben az újabb frontvonal kialakulásának megakadályozása érdekében Budapest kínálja fel Erdély autonóm státusát. Tisza ezeket a kísérleteket sorra sikeresen paralizálta, miközben érvelésében változatlanul a román kormány megbízhatatlansága, a háborús ve-

szélyhelyzetek fegyveres megoldásának elsőbbsége és az általa is felismert nemzetiségpolitikai módosításoknak a háború utáni időkre való elhalasztása jelentették a fő argumentumokat (Ress 2016).

A magyar miniszterelnök Erdély kérdésében tanúsított elzárkózó magatartása mögött mindazonáltal az az alapvető magyar dilemma állt, amely a soknemzetiségű magyar államban lehetővé vált – viszonylag sikeres asszimilációs politikára támaszkodó – magyar nemzetállami gondolatot csakis a dualista rendszer keretei közt látta megvalósíthatónak. A magyarországi gazdasági, társadalmi modernizáció eredményei milliós nagyságrendű spontán asszimilációs folyamatokat indítottak el a magyarországi zsidóság, németiség, s részben a magyarországi szlovákok körében is. Ezek azonban állandóan összekeveredtek a magyar közigazgatás, oktatás magyarosító törekvéseivel, ami az egész folyamatot erőszakos asszimiláció színében tüntette fel.

A Román Királyság a semlegesség felmondását megelőző bel- és külpolitikai egyeztetései során nem kisebb dilemmákkal szembesült. Amint azt Lucian Boia magyarul is megjelent munkájában leírta, a németbarát romániai tényezők, illetve az antant-orientáció és a hadba lépés hívei többé-kevésbé egyformán tudatosították azokat a kockázatokat, amelyek az 1916-ban még erőteljes Németországgal szemben a román nemzet- és államépítésre nem csekélyt veszélyt jelentő Oroszország oldalán, jórészt felkészületlenül csak a nemzeti célok érdekében elkezdett háborúból adódtak (Boia, 2015, 64–78).

A két ország miniszterelnöke, Tisza István és Ionel C. Brătianu döntései tehát egyformán Németország háborús sikereitől függtek. De míg a magyar miniszterelnök akkor sem tudta magát rászánni a Berlinhez való kötődés feloldására, amikor az 1916 decemberében trónra lépett IV. Károly király már a különbéke-megoldásokat kereste az antant hatalmaknál, Brătianunak sikerült meggyőznie I. Ferdinánd román királyt, hogy vállalja az antanttal való szövetség kockázatait. A magyar nemzetiségi politika államnemzeti voluntarizmusa, a 19–20. század fordulójának évtizedeiben felgyorsult asszimilációs folyamat erőltetése egész Európában, de Bécsben és a Monarchia minden más nemzeténél is negatív visszhangra találtak. Tisza miközben az 1914. júliusi válság első két hetében ellenezte az azonnali háborús megoldást, fokozatosan a háború szimbolikus alakjává vált. Ennek egyik oka kétségkívül végsőig következetes politikai magatartásában keresendő. Másik oka viszont a történeti magyar államiság birodalmi státuszának egyedül a Habsburg-monarchia keretei közötti megtartása volt. Ezért a végsőig való kitartás híve volt, s ennek részeként nemcsak a Erdély, hanem minden más kérdésében is az ellenségnek teendő bármiféle engedményt ellenzett, s elutasította a különbéke-terveket, a nemzetiségi kérdésben pedig a magyar nemzetállam elkötelezett híve maradt.

A magyar nemzetiségi politika háború alatti sajátosságai

A magyar kormányzati nemzetiségi politikában Tisza miniszterelnöksége idején az erdélyi kérdésben három fontos mozzanatot érdemes kiemelni. Fontosak

maradtak az egyházi vezetőkkel fenntartott folyamatos kapcsolatok, amelyek részben alkalmasak voltak a háborús helyzetben is a túlkapások mérséklésére. Emellett ugyanakkor a háborús intézkedések részeként, különösen 1916 nyarától kezdődően a felső-magyarországi szlovák, a délvidéki szerb, illetve az erdélyi román vezetőkkel, intézményekkel szembeni jogkorlátozások, internálások, felszámolások jelezték, hogy a helyzet militarizálódása a magyar és nemzetiségi mozgalmak nemzet- és államépítő nacionalizmusait egyaránt radikalizálta. Ennek megfelelően egymás után jelentkeztek a szélsőséges megnyilvánulások. Ekkor kerültek előtérbe például azok a régi-új elképzelések, amelyek Felső-Magyarországon már megvalósultak, de Erdélyben a román görögkeleti egyház autonómiája miatt nem történtek meg. Apponyi Albert a Werkerle-kormány minisztereként, nagyfokú rövidlátással 1917 végén, 1918 elején a román tanítóképzők államosításával szerette volna biztosítani az új román elit államhűségét, lojalitását.

Románia hadba lépése és erdélyi támadása hosszú hónapok óta foglalkoztatta az osztrák–magyar külügyminisztériumot és a magyar kormányt. Tisza 1916 augusztus elején a bukaresti követségtől, de Romániában járt bizalmas ismerősétől is utólag is megbízhatónak mondható információkat kapott arról, hogy a Monarchia hadseregének oroszokkal szembeni meghátrálása óhatatlanul ki fogja váltani Románia erdélyi bevonulását. Annál is inkább, mert Bukarestben mindenki meg van győződve, hogy az osztrák–magyar hadsereg legfeljebb a Maros vonalánál tud érdemi ellenállást kifejteni, a Kárpátok vonalán valójában nem épült ki semmilyen érdemi védvonal (Tisza 1926, 276). A magyar miniszterelnök az eredélyi román betörés előtti napokban is derűlátónak tűnt, és szerinte Brătianu kormánya nem akarta kockáztatni a Monarchia és Bulgária közös ellentámadását.

Autonómiák vagy föderalizált (kantonizált) Magyarország?

Az Erdéllyel kapcsolatos tervek, jövőképek 1916 után magyar részről alapvetően a végzetesen kiéleződött nemzetiségi ellentétek enyhítésére törekedtek. Jászi Oszkár az 1918 elején készült munkájában kevés esélyt látott a felső-magyarországi magyar–szlovák–rutén, illetve az erdélyi román–magyar–szász szembenállás feloldására. Rendkívül borúlátóan ítélte meg a háború végi nemzetiségpolitikai helyzetet: „...általában Magyarország nemzetiségi problémái még jobban megmérgeződtek a háború alatt: [...] a lövészárokból hazatérő százvezrek a régi antidemokratikus uralmat elviselni nem fogják s annyi véráldozat után követelni fogják, hogy mint egyenrangú polgárok vehessenek részt az állami és társadalmi lét minden terén. [...] a status quo struccpolitikusi kétségbeesve fogják látni, hogy a dualizmus düledező keretei immár képtelenek annak az új népléleknek az összetartására, melynek végső szintézisét épp ez a háború adta meg” (Jászi 1918a). Szerinte a háború nagyon sokat rontott a korábbi állapotokon: „Hisz a háború a dolog természete szerint a népek ellentéteit nem simította el, hanem még jobban kiélezte. A csehek nemzeti öntudata és elége-

detlensége forrpontra jutott; a lengyelek annyi ígéretet kaptak államiságuk kiépítésére mindkét hadviselő fél részéről, hogy joggal kiáltják oda a hatalmaknak: *most, vagy soha!*; a délszlávok e háború tragikus tapasztalatai után hét-nyolc részre való tagoltságukat felbőszítő jogtalanságnak fogják érezni s nem fogják soha többé elfeledni a népek önrendelkezési jogáról szóló szavakat és ígéreteket...” (Jászi 1918a)

Erdélyre vonatkozóan Jászi úgy látta, hogy az 1916. évi háború nyomán támadt szenvedélyek, gyűlölethullámok, a katonai akció elindult székely menekültáradat, illetve a német és a közös hadsereg ellentámadását, határozott fellépését követő románellenes megtorló intézkedések hosszabb távon is lehetetlenné tették a magyar-román párbeszédet és közeledést. „Románia és a betörés folytán megkínzott erdélyi magyarság közötti gyűlölet oly fokra hágott, hogy nemcsak tűrhető szomszédság nem képzelhető el közöttük a régi alapon, de a magyar-román-szász ellentét Erdélyben minden produktív munkát lehetetlenné fog tenni a jövőben.” (Jászi 1918a) Mindazonáltal a román betörés után kialakult általános és helyenként kaotikus viszonyokon, a székelyföldi tömeges menekülés okozta kétségbeesésen a Tisza-kormány erélyének köszönhetően rövid időn belül sikerült úrrá lenni. A román katonai erő viszonylag gyors és határozott kiszorítása Erdélyből elvben akár fordulatot is idézhetett volna elő a magyar kormány Erdély-politikájában. A fordulat 1917 elején részben be is következett, de nem abban az irányban, amely Erdély nemzetiségi belviszonyainak a stabilizálását tűzte volna ki célul, hanem a Romániával szembeni kemény fellépés, a stratégiai jellegű határkorrekciók követelése irányában.

Amint azt a már idézett Jászi-mű is hangsúlyozta 1918-ban, a felső-magyarországi szlovák, rutén, illetve az erdélyi román, szász kérdést valójában csak demokratikus viszonyok közt lehetett volna a megoldás reményével megvitatni. Más kérdés, hogy maga Jászi ekkor még csak a román kérdésre vonatkozóan látta alkalmazhatónak a területi autonómia eszközét: „A területi autonómia kérdését komoly történeti és gazdasági alapon csak Erdélyre nézve lehetne felvetni s tényleg nemcsak román részről, de magyar körökből is gyakran hangsúlyoztatott, hogy a merev budapesti centralizáció árt Erdély speciális érdekeinek, melyeket a sablonizáló bürokrácia sem nem ismert, sem nem méltányolt. Nos, egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy a demokratizált Magyarországon belül újra komoly formában feltámad Erdély autonómiájának problémája (természetesen nem faji, de országos alapon) s ellene egy fejlettebb demokratikus közvélemény szempontjából épp oly kevésbé lehetne kifogást tenni, mint angol liberális szempontból Wales, Skócia vagy Írland önkormányzata ellen.” (Jászi 1918a)

A wilsonizmus és a megegyezéses béke kérdése 1918 őszén

A balkáni bolgár és török front összeomlását követően a Monarchiában egymás után alakultak meg a nemzeti tanácsok, és október végén a cseh, szlovák, horvát, szerb, lengyel tanácsok sorra mondták ki nemzeti államaik létrejöttét. Magyarországon az 1918. október 31-én megalakult Károlyi-kormány nemze-

tiségi politikája számára Erdély, illetve a román kérdés jelentette a legnagyobb kihívást. November 9-én, amikor a november 3-i ígéretes magyar-román-szász együttműködési megállapodás után az amerikai kormány elismerte Románia erdélyi területi követeléseinek jogosultságát, az erdélyi Román Nemzeti Tanács (RNT) ultimatív követeléssel fordult a magyar kormányhoz. Ebben az RNT az események felgyorsulására, a népek önrendelkezési jogára és a rendbontások, vagyon elleni támadások terjedésére hivatkozva bejelentette: „...már most át kell vennünk Magyarországnak és Erdélynek románok által lakott vidékei fölött a teljes kormányzó hatalmat. E vidékekhez tartoznak a következő megyék: Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szatmár, Máramaros, Besztercze-Naszód, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Alsófehér, Kisküküllő, Nagyküküllő, Hunyad, Szeben, Brassó, Fogaras, Háromszék, Udvarhely és Csik megyék, valamint Békés, Csanád és Ugocsa megyék román területei.”¹

A magyar kormány az 1918. november 12-i ülésén felkérte Jászi Oszkárt, a „Nemzetiségi Minisztérium” vezetőjét, hogy kormánydelegáció élén utazzon az RNT székhelyére, Aradra, és próbáljon megállapodni az erdélyi és kelet-magyarországi helyzet – a békekonferencia döntéséig terjedő – hangsúlyozottan átmeneti rendezéséről, egyfajta erdélyi nemzetiségi provizóriumról (Jászi 1921; Haslinger 1992; Szarka 1994). Jászi aradi tárgyalásokon tett első javaslata ennek megfelelően alapvetően a békekonferencia döntéséig terjedő átmeneti állapotok kialakítását létesítését szorgalmazta, mégpedig a wilsoni elv, a népek önrendelkezési jogának a figyelembe vételével: „...mi ezt a jogot teljes mértékben elismerjük, azt az önök részére a Magyar Nemzeti Tanács és a magyar kormány felajánlja, ugyanakkor azonban hangsúlyozzuk, hogy a román nemzet számára biztosított önrendelkezési jogot a legteljesebb mértékben és a legteljesebb határozottsággal vindikáljuk az ezeken a területeken élő minden egyes nép, tehát a magyarok, németek, szászok stb. számára is.” (Jászi 1918b)

A magyar kormány nemzetiségi minisztere ugyanakkor a lehető leghatározottabban visszautasította az RNT nem román többségű területekre benyújtott igényét, mint olyat, amely nem felel meg a wilsoni elveknek: „...a szóban forgó területen a statisztikai kimutatások szerint [...] ezen a területen 6,841.000 ember él, akik közül körülbelül 2,939.000 a román és mintegy 3,900.000 a nem román, szóval magyar, német, szász és egyéb anyanyelvű. A népek önrendelkezési jogának ilyen megvalósítását, tehát mi a wilsoni elvek megsértésének tartanók.” (Jászi 1918b) Az RNT által követelt önrendelkezési jogot a Károlyi-kormány minisztere csakis a többségi román területekre nézve tekintette elismerhetőnek. A többségi elv alapján ugyanezt a jogot az ország többi nemzetiségétől, természetesen a magyartól sem tartotta megtagadhatónak.

Jászi első megoldási tervezete a svájci állammodell alapján a helyi ügyek nemzetiségi irányítással történő intézését szorgalmazta. Az összállami kérdé-

1 A Román Nemzeti Tanács memoranduma a kormányhatalom átadásáról 26 vármegye területén 1918. nov. 9. Magyar Országos Levéltár Nemzeti Levéltára. A Magyarországon Élő Nemzetek Önrendelkezési Jogának Előkészítésével Megbizott Miniszter iratai, K-40-1918-3-IX-240.

sekben viszont egységes elvek alapján a központi kormányzattal való együttműködést elengedhetetlennek tartotta. A tervet – a kölcsönös megegyezést feltételezve – Jászi a wilsoni elveknek az erdélyi és kelet-magyarországi adottságoknak egyedül megfelelő gyakorlati megvalósításként bocsátotta vitára. Jellette, hogy javaslatának elutasítása szerinte a wilsonizmus elutasítását jelenti.

A tárgyalások másnapján, az első napi román ellenvetések célját felismerve, a magyarországi és erdélyi románság által lakott megyék területének a magyar államkereteből való kiválását – mint a wilsoni önrendelkezési elvnek ellentmondó törekvést – Jászi határozottan elutasította. Az eredeti erdélyi kantonterv helyett viszont egy másik, messzebbmenő elképzelést, az erdélyi magyar–román kondominiális hatalomgyakorlás elképzelését tette le az asztalra. Jászi ebben a második tervezetben is abból indult ki, hogy az önrendelkezési jog Erdélyben egy „magyar Svájcot” jelentene. A román delegációt vezető Iuliu Maniu felfogása azonban ekkor már az egységes „román nemzeti állam” megteremtésében látta a wilsonizmus értelmét. Maniu a román nemzet korlátlan önrendelkezési jogára hivatkozva a Jászi-tervezet felolvasása után azonnal bejelentette, hogy „a román nemzetnek jogába fog állani az is hogy a teljes elszakadást kimondja.” (Szarka 1994)

Hasonlóképpen eredménytelenül zárultak a budapesti Astória Szállóban 1918. november 27-e és december 2-a között lefolytatott magyar–szlovák tárgyalások, ahol a Hodža vezette cseh–szlovák és a Jászi által irányított magyar delegáció csak abban tudott megegyezni, hogy a békekonferencia döntése előtt egy átmeneti demarkációs vonallal megpróbálták megakadályozni a fegyveres konfliktusok kiterjedését. A Jászi által felkínált „tót impérium” messze-menő területi autonómiáját sem Hodža, sem a Szlovák Nemzeti Tanács hívására a magyar fővárosba érkező tagjai nem tekintették egyenrangú ajánlatnak a győztes nagyhatalmak által támogatott, önálló csehszlovák állammal (Szarka 2008).

Végül 1918. december 1-jén a gyulafehérvári román egyesülési nagygyűlésen erről született döntés. Jászinak a békekonferencia döntését befolyásolni próbáló provizórium-politikája mind a szlovákoknál, mind a románoknál csődöt mondott. Ennek számtalan oka között a győztes nagyhatalmak és azok szomszéd országbeli szövetségeseinek egybehangolt elutasítását, fegyveres fellépéssel való fenyegetéseiket, a magyar tárgyalási javaslatokat magyar részről is támadó hangokat és természetesen az ország majdnem teljes külpolitikai és katonai elszigeteltségét kell megemlítenünk.

Összegezve a magyar kormányzati nemzetiségi politika és a soknemzetiségű Magyarország és a szomszéd államok, nemzetek nemzetiségi egységtörekvéseinek konfliktusáról elmondottakat, három mozzanatot érdemes külön is kiemelni. A magyar, román, szerb nemzet- és államépítés a világháború éveiben egyaránt a nemzetállam jegyében történt, jórészt függetlenül attól, hogy az aktuális és az igényelt államterületnek milyen volt a nemzetiségi összetétele. A cseh–szlovák egységtörekvések végső célja szintén egy összetett nemzeti állammal, a csehek, szlovákok és rutének közös, soknemzetiségű

köztársaságának a létrehozása volt. A szlovákok és Szlovákia kérdésében a magyar kormány – leszámítva a hatalmat minden tekintetben reménytelen és kilátástalanul elszigetelt helyzetben megszerző Károlyi-kormány sikertelen próbálkozásait – nem volt érdemi „felvidéki” vagy szlovákpolitikája. Románia 1916. évi hadba lépését, majd a bukaresti békeszerződést követően a Budapest és Bukarest közötti viszony annyira megromlott, hogy a háború kiemelésétől függetlenül már 1916-ban megszűnt a megegyezéssel béke esélye. Erdély kérdése ebben a kontextusban többé nem kínált lehetőséget sem a közös megoldásra, sem a nemzetiségileg kiegyensúlyozott határkijelölésre, még kevésbé a svájci modell alkalmazására. Hasonlóképpen a Masaryk, Beneš és Štefánik vezette csehszlovák emigráció és a velük 1918-ban már folyamatos kapcsolatokat tartó prágai cseh–szlovák, illetve a bécsi, rózsashegyi, budapesti szlovák politikusok eleve elutasították a megegyezéssel béke érdekében tett osztrák és magyar erőfeszítéseket.

Irodalom

- Boia, Lucian (2002): *Romania: Borderland of Europe*. London: Reaction Books.
- Boia, Lucian (2015): *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Budapest: CSER Kiadó.
- Frisnyák Sándor szerk. (1998): *A Felvidék történeti földrajza*. Nyiregyháza: BGYTF Földrajzi Tanszék.
- Goldiš, Vasile (1912): *A nemzetiségi kérdésről*. Arad.
- Haslinger, Peter (1993): *Arad November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918*. Wien: Peter Lang. 122–135. p.
- Hitchins, Keith (1999): *A Nation Affirmed: The Romanian National Movement in Transylvania, 1860–1914*. Bucharest: The Encyclopaedic Publishing House
- Jászi Oszkár (1918a): *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest. <http://mek.oszk.hu/02200/02222/02222.htm>
- Jászi Oszkár (1918b): Jászi Oszkár beszéde az aradi magyar–román tárgyalások első napján. *Világ*, 1918. november 14., 2–3.
- Jászi Oszkár (1921): *Visszaemlékezésem a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Különnyomat a Napkelet 1921. évi december 1-jei számából*. Cluj–Kolozsvár.
- Katus László (1978): Nemzetiségi mozgalmak. In *Magyarország története 1890–1918*. Szerk. Hanák Péter. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Katus László (1988): Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában. In *Magyarok a Kárpát-medencében*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest: Kossuth Kiadó, 193–200. p.
- Kocsis Aranka szerk. (2011): *A Felvidék. Grünwald Béla és Michal Mudroň vitáiratai*. Ford. G. Kovács László. Pozsony: Kalligram.
- Lajčiak, Ján (2007): *Slovensko a kultúra*. Bratislava: Q 111 (4. kiadás).
- Nagy Mariann (2003): *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Pál Judit (2010): *Unió vagy „unificáltatás”. Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 223–238. p.
- Podhradzky György (1924): *A tótoklakta Felföld politikai és kultúrgeográfiája*. Budapest.

- Popovici C. Aurel (1906): *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der Nationalen Fragen und staatsrechtlichen Kirsen in Österreich-Ungarn.* Leipzig.
- Ress Imre (2016): Tisza István berlini útja 1914-ben. *Levéltári Közlemények*, 2.
- Szarka László (1994): Iratok a az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. *Regio*, 3., 140–166. p.
- Szarka László (2011): Közigazgatás és nemzetiségi kérdés a felső-magyarországi szlovák régióban. In *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918.* Szerk. Szarka László. Budapest: Akadémiai Kiadó, 198–218. p.
- Szarka László (2008): A szlovák–magyar szakítás 1918 őszén: Elhatárolódás és önrendelkezés. In *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára.* Szerk. Fazekas József. Duna-szerdahely: Liliium Aurum, 13–46. p.
- Szász Zoltán (1986): *Erdély története 1830-tól napjainkig.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1678–1689. p.
- Szász Zoltán (2016): Tisza István és a nemzetiségek. A román ügy. In *Tisza István, két kor-szak határán.* Szerk. Ifj. Bertényi Iván. Budapest: Országgyűlés Hivatala.
- Tisza István (1924): *Összes Munkái II. köt.* Budapest.
- Tisza István (1926): *Összes Munkái V. köt.* Budapest.
- Volkmer, Gerald (2000): *Die Siebenbürgische Frage in den diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien 1878–1916, Begegnungen, Schriftenreihe des Europa Institutes, Band 11.* Budapest: Europa Institut, 351–360. p.
- Vörös, Ladislav (2009): Slováci: „najvlasteneckejší Uhri“ alebo „slobodný národ“? Sociálne reprezentácie Slovákov v maďarskej tlači v rokoch 1914–1918. In Vörös Ladislav: *Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme.* Brno: Tribun EU, 79–105. p.